

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Методологія дисертаційного дослідження
та мовні особливості наукового стилю»
обов'язкових компонент
освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

053 «Психологія» (юридична психологія)

Лекція №11 «Особливості перекладання наукових текстів»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Старший викладач кафедри, кандидат філологічних наук Овчинников Михайло Олексійович

Рецензенти:

1. Доцент кафедри українознавства факультету № 2 ХНУВС, кандидат філологічних наук, доцент Перцева Вікторія Анатоліївна.
2. Професор кафедри соціальних, гуманітарних та правових дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі, кандидат філологічних наук, доцент Руденко Світлана Миколаївна.

План лекції

1. Особливості перекладання українською наукових текстів.
2. Складні випадки вживання деяких термінів залежно від контексту.

Текст лекції

1. Особливості перекладу українською наукових текстів

1.1. Переклад процесуальних понять

Слід розрізняти такі поняття як **дія, подія, наслідок дії**. **Дія (процес)** – перебіг процесу, який не має часових обмежень. **Подія** – повністю завершений процес. **Наслідок дії** – це об'єкт або стан, який виникає внаслідок події, тобто досягнутий результат. Для позначення загальної абстрактної дії (коли необхідно наголосити на перебігу процесу) вживають дієслова **недоконаного виду**: *восстанавливать – відновлювати, изменять – змінювати*. На позначення конкретного завершеного процесу, тобто події, вживають дієслова **доконаного виду**: *восстановить – відновити, изменить – змінити*.

Для назви дії також використовують **віддієслівні іменники**, що означають предметну дію, причому, якщо вони означають недоконаний процес (дію), то утворюються від дієслів **недоконаного виду**, а ті що означають доконаний процес, тобто подію – від дієслів **доконаного виду**: *відновлювати – відновлювання (процес не має часових обмежень), відновити – відновлення (завершений процес)*. Порівняйте в російській мові: *восстанавливать – восстановление, восстановить – восстановление* (побудова віддієслівних іменників різна).

Віддієслівні іменники, що означають **наслідок дії**, можуть утворюватися:

- безсуфіксним способом: *обмінювати – обмін, згинати – згин*;
- за допомогою додавання суфіксів **-а, -ина, -ок, -к, -ція, -інг** та ін.: *змінювати – зміна, виливати – виливок, розколювати – розколина, ізолювати – ізоляція, тренувати – тренінг*;
- додавання **-овання**, якщо дієслово закінчується на **-овувати**: *згрупувати – згрупування, устатковувати – устаткування*.

Однією з основних і безперечних прикмет української мови, на відміну від російської, є те, що в ній **дієслівні елементи мають перевагу над іменниковими**. Українська мова тяжіє до зворотів з дієсловом в неозначеній формі й різних особових формах, а також дієприслівниками: *Задача ликвидации каких-либо нарушений уставов и руководств, решительного укрепления дисциплины требует коренного улучшения контроля за деятельностью подчинённых, разумного использования дисциплинарных прав.* – *Завдання ліквідувати* будь-які порушення статутів і настанов та рішуче *зміцнити* дисципліну вимагає докорінно *поліпшити* контроль за діяльністю підлеглих, розумно *використовувати* дисциплінарні права.

Порівняймо: *требовать применения решительных мер – вимагати вжити рішучих заходів; идти по направлению к цели – прямувати до цілі; дело не терпит отлагательств – зі справою не можна зволікати.*

Дієслова на **-ся** треба вживати лише в таких реченнях, де є суб'єкт дії і немає об'єкта, на який спрямовано дію: *метал плавиться, тіло нагрівається (власне зворотна дія), коллеги листуються (взаємозворотня).*

Сьогодні в українських науково-технічних текстах під впливом російської мови дуже часто вживають дієслова на **-ся**, які українській мові не властиві:

Неправильно: *Студентами виконуються лабораторні роботи.*

Треба: *Студенти виконують лабораторні роботи.*

Якщо немає суб'єкта, то форми на **-ся** слід замінювати на 3 особу множини або 1 особу множини.

Неправильно: *У термінознавстві розглядається не лише поняття «термін».*

Правильно: *У термінознавстві розглядають не лише поняття «термін».*

Там, де в російській фаховій мові вживають мовні конструкції типу дієслово + віддієслівний іменник, в українській мові часто існує дієслово, яке передає те саме значення: *выполняют вычисления – обчислювати, имеют место – бути, имеют применение – застосовувати, находится в нерешительности – вагатися, потеряют сознание – знепритомніти, прийти к убеждению – переконатися.*

У наукових текстах переклад дієслів залежить від контексту, наприклад:

оказывать влияние – вплинути, следует выполнить – належить виконати, следует отметить – слід зауважити, из теоремы следует – з теореми випливає, сделать невозможным – унеможливити, к таким понятиям относится – до таких понять належить.

Іноді замість віддієслівних іменників варто вживати в українській мові дієприкметникові звороти, наприклад: *Тут мы видим вымирание отдельных видов животных. – Тут ми бачимо, що вимирають деякі види тварин.*

Українській мові відповідає вживання дієприслівникових зворотів або підрядних речень замість багатьох російських прийменникових конструкцій, наприклад: *без вычисления – не обчисливши, для пояснения – щоб пояснити, за неимением – не маючи, по получении – одержавши, при определении – визначаючи.*

1.2. Переклад дієприкметників

Труднощі під час перекладу текстів наукового стилю часто-густо спричиняє дієприкметник, який активно вживають у текстах наукового стилю російської мови. Щоб перекласти дієприкметник з російської мови, насамперед треба з'ясувати з контексту, яке поняття він означає, а далі дібрати засоби української мови, які вживають для утворення відповідних дієслівних форм.

Активні дієприкметники теперішнього часу, які утворюються від дієслів І і II дієвідмін, обмежені в утворенні й використанні. У сучасній мові функціонують тільки ті дієприкметники, які втратили дієслівні ознаки й перейшли до класу прикметників, наприклад: *господствующий* – *панівний*, *разрушающий* – *руйнівний*, *нержавеющий* – *нержавний*.

Російські термінологічні конструкції з дієприкметниками та похідними від них прикметниками в багатьох випадках можна перекладати:

– одним іменником із відповідним суфіксом (наприклад: *красящее вещество* – *барвник*; *запоминающий элемент* – *запам'ятовувач*; *окружающая среда* – *довкілля*);

– двоіменниковими сполуками (наприклад: *быстрорежущий станок* – *верстат-швидкоріз*; *неотапливаемое здание* – *будинок без опалення*; *несущая частота* – *частота-носій*).

Не слід забувати, що замість активних дієприкметників теперішнього часу з суфіксами **-ач, -яч, -уч, -юч** в українській мові є поширеними віддієслівні прикметники на **-льн(ий)**. Наприклад: *снижающий* – *знижувальний*, *измеряющий* – *вимірювальний*, *блокирующий* – *блокувальний*, *быстрорежущий* – *швидкорізкальний*, *звукоизолирующий* – *звукопоглинальний*, *фильтрующий* – *фільтрувальний*, *вращающий* – *обертальний*; *металлорежущий* – *металорізкальний*.

У деяких термінах дієприкметник на **-щий** перекладають віддієслівними прикметниками на **-н(ий)**. Наприклад: *опрокидывающий* – *перекидний*, *огнетушащий* – *вогнегасний*, *выпрямляющий* – *випрямний*, *движущий* – *рушійний*, *ведущая (отрасль)* – *провідна (галузь)*, *ведущий (вал)* – *тяговий (вал)*.

Переклад речень, у яких уживаються дієприкметникові звороти, здійснюється так: якщо дієприкметниковий зворот утворено за допомогою активних дієприкметників теперішнього часу, він перекладається складнопідрядним реченням, порівняймо: *Примером может служить двигатель, питающийся от преобразователя и приводящий в движение механизм.* – *Прикладом може слугувати двигун, який (що) живиться від перетворювача й надає руху механізму.*

Усі конструкції, що описують перебування суб'єктом недоконаного процесу (дії), треба перекладати зворотами. Наприклад: *деталь, передающая крутящий момент* – *деталь, що передає крутний момент*; *действующие на тело силы* – *сили, що діють на тіло*.

Відмінністю української мови від російської є повна відсутність пасивних дієприкметників теперішнього часу на **-м(ий)**. Існує дуже небагато прикметників дієслівного походження на **-м(ий)**, що втратили дієслівні ознаки і виконують функції прикметників, наприклад: *известный*, *знакомый*, *неизвестный*, *незримый*, *рухомый*, *свидомый* тощо.

Для того, щоб правильно перекласти російський дієприкметник українською мовою, спочатку треба визначити, яке значення передає термінологічна сполука. Поняття можуть характеризувати *здатність бути*

об'єктом дії або перебування об'єктом недоконаного процесу. Наприклад, *выполнимый, измеримый, испаримый* тощо – означає здатний бути об'єктом дії, тобто його можна виконати (виконати, виміряти, випарити тощо). А *выполняемый, вычисляемый, испаряемый* – це той, над яким у даний момент виконують відповідну дію, тобто він *перебуває об'єктом недоконаного процесу*.

Існує правило перекладання російських дієприкметників на **-м(ий)**: якщо дієприкметник означає *здатність бути об'єктом дії*, то українською мовою він перекладається прикметником на **-н(ий), -овн(ий)**, а якщо – *перебування об'єктом недоконаного процесу*, то – прикметником на **-ован(ий), -уван(ий)** або **-юван(ий), -овуван(ий)**. Наприклад: *заменяемый* – *замінний*, *замеваемый* – *замінюваний*, *излечимый* – *виліковний*, *излечиваемый* – *вилікуваний*, *испаримый* – *випарний*, *испаримый* – *випарюваний*.

Іноді в російській мові для назв об'єктів дії вживають дієприкметники на

-м(ий), -м(ое), що набули функцію іменників (наприклад: *испытываемый, делимое, искомое* тощо). Для їх перекладу українською мовою використовують як іменники, так і прикметники, що набули функцію іменників. Наприклад: *испытываемый* – *випробуваний*, *вычитаемое* – *від'ємник*, *делимое* – *ділене*, *искомое* – *шукане*, *множимое* – *множене*, *ожидаемое* – *сподіване*, *слагаемое* – *доданок*, *уменьшаемое* – *зменшуване*.

Для перекладу українською мовою російських дієприкметників на **-(щий)**, що набули функцію іменників (вживаються для називання суб'єктів дії та учасників неперехідної дії), використовують переважно іменники, іноді прикметники і дієприкметники. Наприклад: *бастующий* – *страйкар*, *верующий* – *вірянин*, *ведущий* – *ведучий*, *выступающий* – *промовець*, *говорящий* – *мовець*, *играющий* – *гравець*, *начинающий* – *початківець*, *несущая* – *носій*, *образующая* – *твірна*, *окружающие* – *оточення*, *секущая* – *січна*, *составляющая* – *складник*.

Російські активні дієприкметники минулого часу (рос. *действительные причастия прошедшего времени*) на **-вш(ий)** та **-ш(ий)** уживають для позначання ознаки особи чи предмета, зумовленої процесом, який ця особа або предмет виконала (виконав): *победивший, отодвинувший, прочитавший, прогнивший*.

Крім того, в російській мові є певна кількість прикметників на **-вш(ий)** та **-ш(ий)**, утворених від дієприкметників, наприклад: *бывший* – *колишній*, *минувший* – *минулий*, *прошедший* – *минулий*.

В українській літературній мові активні дієприкметники на **-вш(ий), -ш(ий)** не вживаються. Під впливом російської мови інколи вживалися дієприкметники типу *бувший, помогший, започаткувавший, преодолевший, зігравший, перемігший, спалахнувший*, які є кальками з відповідних російських дієприкметників. Їх уживання погіршує тональність українських текстів та порушує їх стилістику.

Російські ативні дієприкметники на **-вш(ий)** та **-ш(ий)** передають описовими зворотами. Наприклад: *начавший – який (що) почав, победивший – який (що) переміг, прочитавший – який (що) прочитав, помогавший – який (що) допомагав.*

В українській мові є активні дієприкметники минулого часу, утворені від основи інфінітива неперехідних префіксованих дієслів за допомогою суфікса **-л(ий)**. Наприклад: *созревший – дозрілий, замерзший – замерзлий, засохший – засохлий, увядший – зів'ялий, прогнанный – прогнилий.*

Російські дієприкметники на **-вшийся** та **-шийся** не мають аналогічних форм в українській мові, оскільки від дієслів на **-ся** дієприкметники взагалі не утворюють. Тому перекладати ці конструкції слід, виходячи із сутності поняття, а не з форми дієприкметника. Поняттєвий зв'язок між російськими дієприкметниками і відповідними частинами української мови (прикметниками, дієприкметниками та іменниками) наведено у поданих нижче прикладах: *нерастворившийся крахмал – нерозчинений крохмаль, неустановившийся режим – неусталений режим, обанкротившийся банк – збанкрутілий банк (який збанкрутувався) або збанкрутований банк (якого збанкрутили).*

Російські пасивні дієприкметники минулого часу на **-нный (-анный, -янный, -енный, -ённый)** та **-тый** уживають для позначання ознаки особи чи предмета, зумовленої процесом, який виконано над цією особою або цим об'єктом (перебування об'єктом *доконаного процесу*). Тому своїм значенням і функціями вони аналогічні українським пасивним дієприкметникам на **-н(ий), -ан(ий), -ян(ий), -ен(ий), -єн(ий), -ован(ий), -йован(ий), -уван(ий), -юван(ий)**, утвореним від дієслів *доконаного виду*.

Найпоширеніші труднощі щодо перекладу російських пасивних дієприкметників українською мовою такі:

- російською мовою у суфіксі дієприкметника пишуть два **н**, а українською – одне (наприклад: *купленный – куплений, подписанный – підписаний, прочитанный – прочитаний*);

- через зовнішню схожість російських пасивних дієприкметників минулого часу, утворених від двовидових дієслів (наприклад, *блокированный, деформированный, интегрированный, классифицированный, организованный*) та українських пасивних дієприкметників недоконаного виду (*блокований, деформований, інтегрований, класифікований, організований*), їх часто плутають. Тоді як українськими відповідниками перелічених російських дієприкметників є українські пасивні дієприкметники, утворені від дієслів *доконаного виду*, а саме: *блокированный – заблокований, деформированный – zdeформований, интегрированный – зінтегрований.*

1.3. Переклад прийменникових конструкцій

Під час перекладу прийменникових конструкцій слід звертати увагу на їх значення:

1) російським конструкціям з прийменником **по** в українській мові відповідають конструкції з:

– прийменником **по** (якщо вказується на простір, поверхню, межі): *по сторонам света – по сторонах світу*;

– **орудним відмінком** без прийменника (якщо вказується напрямок): *по компенсационному каналу поступает сигнал – компенсаційним каналом надходить сигнал*;

– прийменниками **за, на, з** (у значенні згідно з чимось): *по принципу построения – за принципом побудови; по запросу клиента – на запит клієнта; по интересующим их вопросам – з питань, що їх цікавлять; по другому адресу – на іншу адресу*;

– прийменниками **за, з, із, через** (у значенні причини, наслідку, деякі інші випадки): *по недоразумению – через непорозуміння; не однородны по составу – не однорідні за складом; доступ по вызову – доступ за викликом*.

2) прийменник **при** – це універсальний прийменник російської мови, натомість в українській має набагато вужчу сферу вживання, тому, перекладаючи відповідні прийменникові конструкції, треба бути дуже уважним, бо калькування російськомовних висловів не тільки позбавляє текст виразності, якої можна досягти вживанням суто українських мовних засобів, а й може змінити його зміст. Український прийменник **при** має лише такі значення: **розташування** (просторової близькості), хоча в багатьох випадках краще вживати й інші прийменники (**біля, поряд, коло** тощо), наприклад: *при дороге – при дорозі (край дороги), при входе – при вході (біля входу), жить при станции – жити при станції (поруч зі станцією); наявності чогось (быть при деньгах – бути при грошах); у присутності когось (при посторонних – при сторонніх), для позначення умов, за яких щось відбувається (читать при свете – читати при світлі).*

Прийменник **при** не вживають у значенні **під час** (рос. *во время*). У таких випадках рос. **при** слід перекладати за допомоги прийменників **за, під час, коли, для**. Наприклад: *при исполнении служебных обязанностей – під час виконання службових обов'язків, при жизни – за життя* тощо.

У наукових текстах часто вживаються так звані кліше, які структурують текст. Вони мають перекладатися як одне ціле: *в заключение – на закінчення, підсумовуючи; другими словами – інакше кажучи; прежде всего – насамперед; с другой стороны – з іншого боку; в настоящее время – зараз, нині, наразі; в основном – здебільшого; в отличие – на відміну; в результате – внаслідок, як наслідок; при анализе – під час аналізу*.

1.4. Лексичні труднощі перекладання

Під час перекладання українською мовою наукових текстів досить часто перекладають дослівно усталені словосполучення загальноновживаних лексем російської мови, у зв'язку з чим виникають помилки типу *вищестоящі (нижчестоящі) органи; я рахую, що треба об'єднуватися* та ін.

Складним виявляється переклад поширеної у науковому стилі конструкції **в качестве (кого, чего)**: *в качестве сетевой операционной системы* – як мережева операційна система, *служить в качестве денег* – служити (бути) грошима; а також конструкції з активно вживаним дієсловом **является**, що українською мовою перекладається як *є* (*что является чем – що є чим*) або зі значенням **обнаруживать, проявлять** перекладається дієсловом **виявляється**: *Оценка ученого явилась правильной.* – Оцінка вченого виявилась правильною.

Під час перекладання науково-технічних текстів з російської мови на українську виникають труднощі у тих випадках, коли у російській мові для кількох понять існує один багатозначний термін (слово), а в українській мові йому відповідає не один термін (слово), а декілька. Щоб уникнути таких помилок, слід уточнювати значення подібних слів у словниках, а також звертати особливу увагу на контекст, в якому знаходяться ці слова.

Російський термін «**ёмкость**» перекладається українською мовою, як **ємність, місткість, посудина**. Термін «**ємність**» вживається у фізиці на позначення величини, що характеризує нагромадження заряду, наприклад, *ємність аккумулятора*, в обчислювальній техніці – на позначення характеристики запам'ятовувального пристрою, носія даних, каналу зв'язку, наприклад, *ємність у байтах*, *ємність дисплея*. Термін «**місткість**» у математиці позначає характеристику математичних об'єктів, наприклад, *місткість множини*, *місткість області*. Крім того, він також вживається у значенні показника, що характеризує споживання або вміст ресурсів, наприклад, *місткість барабана*, *фільтра*. Під словом «**посудина**» розуміють *місткість* – виріб, призначений для вміщування чого-небудь, наприклад, *гідропосудина*.

Термін «**жорсткість**» вживається в механіці, де позначає здатність тіла або конструкції чинити опір деформуванню, слабку залежність технічної характеристики від інших параметрів (*жорсткість конструкції*, *жорсткість щодо згинання*). Термін «**твердість**» у хімії позначає характеристику концентрації певних домішок у розчині (*тимчасова твердість води*, *карбонатна твердість*). У російській мові на позначення всіх цих понять використовують один термін – «**жесткость**» (*жесткость конструкции*, *жесткость воды*).

Термінологічні словополучення *жидкая фаза* і *жидкий продукт* українською мовою перекладаються як **рідинна фаза, рідкий продукт**, тому що у першому випадку **рідинний** – це той, що має властивість текти й приймати форму посудини, в якій знаходиться, а у другому випадку – **рідкий** – це негустий, розведений (*рідкий ліс*, *рідкий кисіль*).

Російський термін «**масло**» і похідний від нього термін «**масляний**» в українській мові має кілька відповідників: **масло, олія, олива** і відповідно: **масляний, олійний, оливний**. Кожний із цих відповідників має своє значення. Отже, **масло** – це харчовий продукт, який є концентратом молочного жиру і який виробляють, збиваючи вершки або сметану (*вершкове*

масло, топлене масло), **масляний** – призначений для масла, виготовлений на маслі, який стосується масла (*масляний крем*). **Олія** – жирова речовина, яку добувають з деяких рослин, переважно з їх насіння або плодів (*кукурудзяна, гірчична олія*), **олійний** – той, що призначено для олії, який містить олію, виготовлений на олії, розчинений на олії, стосується олії (*олійна фарба, олійні лаки*). **Олива** – рідинний продукт мінерального, синтетичного походження, а також результат перероблення деревної смоли, який використовують для консервації виробів, як електроізоляційний матеріал і для технологічних потреб (*газотурбінна олива, компресорна олива*), **оливний** – призначений для оливи, який працює на оливі, заправлений оливою, який стосується оливи (*оливна система, оливний фільтр*).

Багатозначне російське слово «**область**» в українській мові має п'ять відповідників: **галузь, ділянка, зона, область, царина**. Слово «**галузь**» позначає певну сферу виробництва, науки тощо (*галузь інформації, галузь науки*). **Ділянка** – це окрема частина поверхні, площі, простору, яку використовують з якою-небудь метою або відокремлюють за якою-небудь ознакою (*базова ділянка, ділянка пам'яті*). Слово «**зона**» в українській мові використовується у значенні простору, у якому поширюється будь-яке явище, що характеризується певними рисами, особливостями (*зона серця*). Частину території країни, материка, а також адміністративно-територіальні одиниці в деяких країнах називають **областю** (*Дніпропетровська область*). Термін «**область**» використовується у математиці, де він називає скінченну частину простору або поверхні (*область дисперсії*). Під словом «**царина**» розуміють сферу діяльності, коло занять, уявлень (*царина знань*).

Російському слову «**обратный**» в українській мові відповідають два еквіваленти: **зворотний і обернений**. **Зворотний** – це той, що спрямований або веде назад до початкового пункту (*дорога, шлях, курс*), а також той, що здійснює зустрічну дію, виявляє протидію (*зворотний порядок, зворотна полярність*). Математичний термін «**обернений**» вживається у значенні: який має протилежний чому-небудь або змінений у порівнянні із чим-небудь вигляд, форму (*обернений дріб, обернена функція*).

1.5. Синтаксичні труднощі перекладання

Труднощі узгодження. Існує декілька правил узгодження присудка з підметом:

1. Якщо підмет має в своєму складі числівник, який закінчується на **одиницю**, присудок ставиться у формі однини (*сто сорок один студент склав залік*).

2. Якщо числівник у підметі закінчується на **два, три, чотири**, присудок ставиться у множині (*шістдесят чотири делегати зареєструвалися на конференції*). Однина тут можлива лише тоді, коли повідомлення фіксує певний факт, як підсумок, або коли повідомленню надається безособовий характер (*Було переведено три працівники*). Такі конструкції в ділових і наукових текстах цілком доречні.

3. Якщо підмет виражений кількісними числівниками від **п'яти й більше**, присудок може стояти як в однині, так і в множині (*п'ять осіб аналізували (аналізувало)*).

4. Підмети зі словами **більшість, меншість, низка, частина, багато, кілька** вимагають від присудка однини (*кілька учасників конференції виступило на пленарному засіданні*). Множина з'являється лише тоді, коли підмет або присудок є однорідними членами, коли вони відділені другорядними членами речення, підрядним реченням; коли підмет стоїть перед присудком. Наприклад: *Більшість абітурієнтів, які успішно склали вступні іспити, будуть зараховані на стипендію та забезпечені гуртожитком*. Порівняймо це речення без підрядного: *Більшість абітурієнтів буде зарахована на стипендію та забезпечена гуртожитком*.

5. Якщо підмет виражений займенниками **хто, ніхто, ніщо, дехто, дещо**, то присудок подають у формі однини (*Усі, хто не пройшов реєстрації, повинні з'явитися. Ніхто з присутніх на сесії участі у голосуванні не брав*).

6. Якщо до складу підмета входить **прикладка**, виражена іменником іншого, ніж підмет, роду, то присудок у цих випадках узгоджується в роді з підметом, а не з прикладкою (*Музей-садиба письменника відкрився торік. Виставка-продаж була влаштована у Палаці мистецтв*). Не завжди буває легко встановити, де у словосполученнях типу *виставка-продаж, вагон-лабораторія, музей-садиба, школа-інтернат* та інших підмет, а де прикладка (тобто означення, яке дає підмету нову назву). Вважається, що прикладкою є поняття вужче, видове, а підметом – ширше, родове поняття (*виставка, вагон, музей, школа*).

Складні випадки керування. Особливо часто помилки виникають унаслідок того, що з дієсловами, які вимагають неоднакових відмінків, уживається спільний додаток (*У доповіді було також відзначено, що ми повинні прагнути до вдосконалення і повного опанування методами*). Порівняймо: *опанувати – методами*, але *вдосконалення методів*, тому спільний додаток тут неможливий.

Близькозначні слова можуть вимагати після себе неоднакових відмінків. При недостатньому знанні мови одне слово підміняється іншим, а спосіб керування залишається – так з'являється помилка. Ось кілька близькозначних слів, які найчастіше спричиняють появу помилок: *властивий (кому) – характерний (для кого), сповнений (чого) – наповнений (чим), оснований (на чому) – заснований (ким), багата (на що) – славиться (чим)*.

Помилки виникають через нерозмежування засобів української й російської мов: те саме за значенням дієслово може вимагати від додатків неоднакових відмінкових форм в обох мовах, порівняймо: *благодарить (кого) – дякувати (кому), причинять (что) – завдавати (чого), снабжать (чем) – постачати (що), нуждаются (в чем) – потребувати (чого), подражают (кому) – наслідувати (кого)*

Нерозрізнення дієслівного керування призводить до помилкового вживання прийменників: *подготовиться к (чему) – підготуватися до (чого)*,

стремиться к (чему) – прагнути до (чого), предупреждать о (чем) попереджати про (що).

Однорідні члени речення. У ролі однорідних членів речення не повинні виступати слова, що виражають родові (ширші) та видові (вужчі) питання. Наприклад: *Було посіяно зернових всього 500 га, бобових 50 га, ячменю 40 га.* Однорідний ряд побудований неправильно, треба: *Було посіяно зернових 540 га, у тому числі ячменю 40 га, бобових 50 га.*

У наукових текстах не слід вживати як однорідні ті слова, що виражають різнопланові тематично не пов'язані поняття.

Потребує особливої уваги сполучуваність слів. Неправильно побудовано речення: *У постанові висловлені висновки і побажання, які колектив повинен врахувати у своїй подальшій роботі, проте лише побажання можна висловити, а висновки – зробити;* а цього в реченні не враховано.

У центрі українського вислову завжди процес, виражений дієсловом, тому логічний наголос у фразі найчастіше падає на присудок, а не на підмет. Зважаючи на **це найхарактернішими стилістичними помилками** у фахових текстах є:

1. Неправильне оформлення додатка та обставини.

Обтяжують речення додатки та обставини, позначені словосполученням з двох віддієслівних іменників, перший з яких *ведення / проведення, виконання, здійснення, забезпечення, реалізація* тощо. Аналогічно розщепленим присудкам семантику такої словосполучення передає тільки другий віддієслівний іменник. Тому перший зазвичай можна взагалі опустити: *забезпечити проведення тестування – провести тестування; займатися реалізацією продукції – реалізувати продукцію.*

2. Помилки вживання дієслівних форм на -но, -то.

Особливе місце серед безособових конструкцій посідають двокомпонентні конструкції з присудком, вираженим дієслівною формою на **-но, -то**, і об'єктом – прямим додатком у знахідному (або родовому) відмінку без прийменника (*застосовано (що?) метод; досліджено (що?) зразок*).

У таких реченнях увагу сконцентовано на події, що відбулася або відбудеться. Речення з дієслівною формою на **-но, -то** треба віднести до активних, оскільки вони не мають підмета й описують подію з об'єктом, що в реченні є додатком. Треба чітко розрізняти конструкції з дієслівною формою на **-но, -то** без підмета і конструкції з підметом і пасивним дієприкметником.

Підкреслимо, що обидві конструкції не суперечать нормам української мови, але між ними є поняттєва відмінність.

Дієслівна форма на -но, -то	Вживається, коли є потреба наголосити на процесі, спрямованому на об'єкт, не вказуючи	Наприклад: Більшість національних стандартів, які стосуються якості харчових продуктів, буде модифіковано відповідно до вимог міжнародних
------------------------------------	---	--

	суб'єкта.	стандартів. Розміри <i>застандартизовано</i> в...
Конструкція з пасивним дієприкметником	Вживається, якщо потрібно відтінити не процес, а ознаки, набуті внаслідок процесу	Наприклад: Міжнародний стандарт вважають прийнятим, якщо національний стандарт ідентичний чи <i>модифікований</i> щодо міжнародного стандарту. Розміри <i>застандартизовані</i> , а не довільні.

З наведеного можна зробити висновок, що дієприкметники доцільні лише там, де йдеться про ознаки. Це правило не можна порушувати, особливо ставити в одному реченні два дієприкметники, один з яких є означенням, а другий – присудком: ***Розроблені* (означення) засоби зорієнтовані (присудок) на забезпечення точності сприйняття.** – ***Розроблені* (присудок) засоби, зорієнтовані (означення) на забезпечення точності сприйняття.** Порівнюючи ці два речення, бачимо, що від однієї коми кардинально змінюється зміст. Уживання за прямою призначеністю пасивних дієприкметників лише як означень, а дієслівних форм на **-но, -то** – як присудків робить речення однозначно зрозумілими: ***Розроблені* (означення) засоби зорієнтовано (присудок) на забезпечення точності сприйняття.** – ***Розроблено* (присудок) засоби, зорієнтовані (означення) на забезпечення точності сприйняття.**

Є дві типові помилки вживання дієслівних форм на **-но, -то**:

– Дієслівні форми на **-но, -то** не можна вживати, коли з логічних причин узагалі не може бути діяча. Наприклад: *Дослідники збирали зразки диких рослин, якими вкрито цілинний степ* (неправильно). – *Дослідники збирали зразки диких рослин, якими вкритий цілинний степ* (правильно).

– Введення в речення діяча у формі іменника чи займенника в орудному відмінку. Наприклад: *Закон прийнято Верховною Радою*. Орудний відмінок тут неможливий ні з логічних, ні з граматичних причин. Ці конструкції передають поняття «хтось зробив» і тому не можуть містити логічного діяча. Дієслівні форми на **-но, -то** незмінні, вони не мають закінчення, яке б указувало на особу-діяча. Наведену вище помилкову конструкцію треба перебудувати в активну: *Верховна Рада прийняла Закон*. Але якщо ми хочемо наголосити "саме на події, не вказуючи, хто це зробив", то можна, вилучивши діяча, залишити присудок у формі на **-но, -то**, наприклад: *Закон прийнято*.

3. Не властиві українській мові пасивні конструкції.

У наукових і фахових текстах треба усувати не властиві українській мові пасивні конструкції, замінюючи їх, де це можливо, на активні.

Характерною ознакою пасивних конструкцій з дієсловом пасивного стану на **-ся** є те, що логічний суб'єкт, який за змістом означає діяча і має

бути підметом, чомусь став додатком в орудному відмінку, а натомість логічний об'єкт, на якого фактично спрямована дія і який має бути додатком, став підметом: *Обсяги робіт визначаються замовником. Нами надсилаються Вам зауваження до стандарту.* Обидві наведені конструкції неприродні. Дієслово *визначатися* можна вживати лише як зворотне: *ставати виразним, чітко окресленим, бути помітним, вирізнятися якими-небудь ознаками між іншими або серед когось, чогось.* Тому речення треба зробити активними: *Обсяги робіт визначає замовник. Надсилаємо Вам зауваження до стандарту.*

Двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловом пасивного стану на **-ся** відрізняються від попередньо розглянутих відсутністю логічного суб'єкта (його вже названо в попередніх реченнях або він узагалі не цікавить мовця): *Відповідальність за дотримання правил безпеки **покладається** на... Усі пристрої **розробляються** відповідно до вимог цього стандарту.* Ці речення лише наголошують на події (що відбулася чи відбудеться) або на дії (що тривала, триває, триватиме). Такі пасивні конструкції також штучні та неприродні. Якщо йдеться про подію, то замість двокомпонентної пасивної конструкції треба вживати дієслівну форму на **-но, -то**, яка саме передає результативність виконаної дії. Якщо йдеться про дію, то треба вживати неозначено-особове речення: *Відповідальність за дотримання правил безпеки **покладено** на... Усі пристрої **розробляють** відповідно до вимог цього стандарту.*

Не можна також уживати пасивні конструкції з дієсловом пасивного стану на **-ся** в підрядних частинах, де підметом є займенники **що, який**: *Треба враховувати час, **що (який) витрачається** на ремонт. Цей порядок поширюється на всі товари, **що (які) ввозяться** в Україну.* Замість першої помилкової конструкції треба вжити зворот з пасивним дієприкметником, який виконує роль означення: *Треба враховувати час, **витрачений** на ремонт.* Якщо пасивний дієприкметник не можна утворити, підрядну частину роблять активною: *Цей порядок поширюється на всі товари, які **імпортують** в Україну.*

4. Не властиві українській мові дієприкметникові звороти з діячем в орудному відмінку.

Наведені дієприкметникові звороти: *Отримані (ким?) дослідниками результати мали велике наукове значення. Зразки випробували за методикою, попередньо розробленою науковцями* – мають додаток в орудному відмінку, що відповідає на запитання *ким?* Вони не відповідають нормам української мови. Уникнути помилок можна, замінивши дієприкметникові звороти підрядними частинами: *Результати, **що їх отримали дослідники, мали велике наукове значення. Зразки випробували за методикою, яку попередньо розробили науковці.*** Якщо підрядна частина обтяжує вислів, речення зазвичай можна перебудувати так, щоб у ньому не було ні орудного відмінка діяча, ні підрядної частини: *Результати (кого?)*

дослідників мали велике наукове значення. Зразки випробували за методикою (кого?) науковців.

Треба уникати не властивих українській мові дієприкметникових зворотів з додатком в орудному відмінку, який позначає діяча і відповідає на питання *ким?*

5. Поєднання дієприкметникових зворотів з підрядними частинами

Типовою помилкою є поєднання в одній конструкції підрядної частини з дієприкметниковим зворотом: *Результати, які (що) одержані в лабораторії, можна використовувати.* У таких випадках правильно вживати або дієприкметниковий зворот, або підрядну частину: *Результати, одержані (що їх одержали, що їх одержано) в лабораторії, можна використовувати. Одержані в лабораторії результати можна використовувати.*

1.6. Редагування перекладених текстів

Редагування перекладу, тобто вдосконалення вже наявного його варіанта, буває двох типів. По-перше, це авторське редагування, коли редактором свого тексту виступає сам перекладач. По-друге, це редагування готового тексту, яке здійснює інша людина, тобто редактор чи сам перекладач. Саморедагування, здійснене автором, та редагування того ж повідомлення професійним редактором, повинні доповнювати одне одного, адже обидва види правок спрямовані на поліпшення якості тексту, досягнення його довершеності.

Процес редагування та перевірки можна поділити на такі етапи:

- 1) ознайомлення з текстом оригіналу та перекладу;
- 2) звірення тексту перекладу з вихідним текстом (послідовна, ретельна перевірка відповідності кожного слова, кожної фрази перекладу вихідному тексту, єдності використаної термінології, логіки викладу). Цей етап передбачає роботу зі словниками, довідниками, мережею Інтернет, консультації колег та фахівців тієї чи іншої галузі;
- 3) внесення смислових і стилістичних правок; оформлення тексту відповідно до граматичних, орфографічних, пунктуаційних, синтаксичних норм;
- 4) завершальний етап – порівняння попереднього тексту з його новим варіантом, остаточна перевірка тексту.

Слід підкреслити, що надзвичайно велику роль відіграють словники різних типів і призначення. Це словники, у яких подано розгорнуту семантичну, стилістичну й граматичну характеристики вміщеної лексики й фразеології, наведено численні приклади слововживання й словосполучення тощо. Неабияку допомогу можуть надати фразеологічні та синонімічні словники, термінологічні й енциклопедичні, орфографічні та орфоепічні тощо.

2. Складні випадки вживання деяких термінів залежно від контексту

У процесі складання та перекладу технічних чи управлінських документів виникають труднощі з правильним вибором українського терміна або загальноживаного слова в тих випадках, коли в російській мові для сукупності понять існує один багатозначний термін (одне багатозначне слово), а в українській мові йому відповідає група слів, які розрізняються значенням. Досить часто виникають труднощі, пов'язані з уживанням українських відповідників російських словосполук, наприклад, похідних від терміна *управление*.

В українських словниках зафіксовано два дієслова *керувати* та *управляти* й відповідно – два іменники: *керування* та *управління*, причому з наведених тлумачень важко зрозуміти різницю між цими словами. Різні автори, суголосні в розмежуванні значень даних понять, погоджуються, але їх рекомендації суперечать одна одній.

До значення іменника *керування* дуже близьке *управління*. Часто ці слова виступають дублетами (майже без відтінків). Це буває, коли йдеться про прилади, що керують роботою машин, механізмів. Але назва установи, адміністративні одиниці у певній галузі вживаються тільки у значенні *управління*.

Існують великі розбіжності у вживанні цих слів: у словниках з математики, фізики, техніки подано тільки слово *керувати* та *керування*; у багатьох інших словниках стосовно технічних процесів вжито терміни *керувати* та *керування*, а щодо процесів в адміністративно-господарській сфері – *управляти* та *управління* (*керувати* – зазначений як синонім).

Дорадянський словник Б. Грінченка пояснює слово *управляти* як *вставляти, вмонтовувати, закінчувати роботу*; у значенні *керувати* це слово не вживалося.

Відомий знавець української мови Є. Чак рекомендує вживати *керування* як основний термін для позначання дії, а «*управління* – як синонім слова *керування*, коли йдеться про механізми».

М. Коваль та Г. Багдасар'ян запропонували таке розмежування цих термінів – коли мова йде про безпосередній вплив на вибраний об'єкт, то слід вживати термін *керування*, а якщо йдеться про опосередкований вплив на той чи інший об'єкт за допомогою проміжної ланки, то доцільно вживати слово *управляти*.

Також в українській мові при перекладі виникають труднощі зі словами *керівництво* і *керування*. Треба запам'ятати, коли в літературній мові вживають кожне з цих слів. *Керівництво*, здебільшого, виражає спрямовувальний характер діяльності людей, які очолюють певний колектив. Крім того, *керівництво* виступає ще як збірне поняття, що означає *керівний склад установи, організації* тощо.

На відміну від іменника *керівництво*, який позначає *настановну, часом законодавчу діяльність*, слово *керування* передає *керівну дію виконавчу*,

регулювальну, яка здійснюється в межах системи, структури, куди входить керований об'єкт. Останнє є вужчим, ніж **керівництво**, і масштабами, і сферою застосування (керування автомобілем, керування польотом, керування термоядерною реакцією). Керування – це і сукупність приладів, за допомогою яких управляють машинами, механізмами (автоматичне керування, дистанційне керування, ручне керування).

У діловій сфері існують слова, які походять від терміна **«документ»**. Ці поняття треба чітко розмежовувати. Наприклад, терміни **«документний»** та **«документальний»** мають різне змістове навантаження. За Ю. Столяровим, **«документний»** – тобто *«складається з документів»*, або має безпосереднє відношення до документа як до фізичного об'єкта, а **«документальний»** означає *«підтверджений документом, достовірний»*.

Т. Г. Горбаченко так розмежовує ці поняття: **документний** – це такий, що складається з документів (*документний ресурс, документний фонд, документний масив, документний потік*); **документальний** – це такий, що містить документ як один з елементів своєї структури (*документальна система*); **документаційний** – це такий, що належить до документації як множинності документів службового призначення (*документаційний ресурс*); **документований** – це такий, що оснований на документах, підтверджений документами, має посилання на документи (*документована стаття; документований бібліографічний пошук*).

Для перекладу термінів варто послуговуватися словниками останніх років видання, щоб уникнути плутанини при перекладі. Вважають, що слово **професійний** – українське, а **професіональний** – російське. Це – помилка. Обидва ці слова – українські, але вони не є абсолютні синоніми й уживати їх довільно не можна. Ці прикметники мають спільний латинський корінь **профес** (*спеціальність, заняття*), проте їх співвідносять з різними словами: **професіональний** – від слова **«професіонал»**, **професійний** – **професія**. Існує різниця щодо їх сполучуваності: **професіональний** вживається тоді, коли треба підкреслити значення *«такий, що стосується не любителів, а фахівців»*.

Отже, в значенні прикметника **професіональний** наявний компонент *«досягнутий за допомогою високих професійних якостей, якостей професіонала»*. Утім, цей самий відтінок можна передати й прикметником **професійний**, прислівником **професійно**. Але в термінологізованому вислові *професійна спілка* взаємозаміна прикметників не допускається.

Головна засада – відроджувати українську мову

Унормовувати українську термінологію можна лише виходячи з засади відродження української мови загалом. Багато хто вважає, що стан сучасної української мови трагічний – знищено головного традиційного носія автентичної української народної мови – село. Сьогодні сільська мова – це суржик, тобто українсько-російська мішанина. На сході й півдні – суцільний суржик, на заході – також суржик, лише меншою мірою. Практично знищено й носія автентичної української літературної мови – стару українську

інтелігенцію, а серед нової рідко почуєш «придатніший», «найпридатніший», переважно чути «більш придатний», «самий придатний». Характерні риси самобутньої української мови втрачено майже всюди. Російські слова й конструкції чомусь вважаються українськими – це так звана позиція «реальної» української мови («сложившегося языка»), яка завдає українській мові найбільшої шкоди.

Міцна база цієї шкідливої „реальної” мови та „загальновизнаної” суржикової термінології як складової частини „реальної” мови – це Фонд української мови АН УРСР і словники АН УРСР, в яких закріплено лексикон „реальної” мови. Особливо шкодять найчастіше вживані академічні російсько-українські словники, в яких суржикові терміни (з позначками галузі застосування типу *техн, спец, воен, спорт, ж.-д., мет* тощо) подають або цілком без синонімів, або, подаючи як синоніми автентичні українські слова, ставлять поряд зневажливі позначки типу *уст, дорев, редко, разг, обл, простореч* тощо.

Цю термінологію досі вважають нормативною навіть в урядових документах, а редакції видавництв змушують авторів підручників та укладачів словників її вживати в повному обсязі. Так що міцна академічна словникова база та наявна практична мовна політика фактично утворили зелену вулицю для суржикової термінології та водночас запалили червоне світло для застосування автентичних українських слів-термінів.

Так звану *забуту* сьогодні термінологію впорядковано й розроблено до 1932-го року в Харкові, в Інституті української наукової мови (ІУНМ) АН. За десять років тут виконано грандіозну фахову працю й видано близько 30-и словників з різних галузей науки й техніки і серед них – словникові розробки в галузі юридичної, правничої термінології. На жаль, вони практично недоступні, бо їх не перевидано. Терміни до цих словників добиралися зі слів живої української мови, зафіксованих, зокрема, у великих словниках Уманця, Грінченка, Іваницького, Желяхівського та ін. Отож, унормовувати українську термінологію треба з **засади відродження української мови**, яка заперечує шкідливу позицію „реальної” (суржикової) мови. Такі завдання стоять зараз перед науковцями, що працюють в усіх галузях знань, але особливої ваги набирає юридична наука, яка забезпечує науковий стиль загальнонауковою термінологією.